

УДК 378.1

ПАРАДОКСИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ВИЩОЇ ШКОЛИ

О. В. Олійник

*Національний авіаційний університет,
пр. Комарова, 1, м. Київ, Україна, 03058,
Гуманітарний інститут, кафедра соціології,
ooliyunik@mail.ru*

Статтю присвячено проблемам вищої школи, визначенню ролі, цінності освіти й освіченості в сучасному українському соціумі. В ній здійснено аналіз досвіду реформування останніх років та проблем, з якими стикаються суб'єкти вищої освіти.

Ключові слова: вища школа, освіта, освіченість, оптимізація освітньої діяльності.

Впродовж останнього десятиліття Україна активно здійснює реформи вищої освіти, пов'язані з Болонським процесом. Необхідність їх безперечна, оскільки Україна сьогодні, разом з іншими європейськими державами, залучена до інтеграційних та глобалізаційних процесів. Досвід показує, що впровадження реформ у поєднанні зі сталими традиціями та стереотипами вітчизняної вищої школи дає неоднозначний результат. *Проблема дослідження* зумовлена, з одного боку, необхідністю реформування вищої освіти згідно з вимогами сучасності, з іншого – недосконалістю результату реформ вищої школи, які були впроваджені. Отже, маємо суперечність між цілями реформ в освіті та способами й результатами їхнього втілення.

Дослідження проблем вищої школи завжди було *актуальним*, оскільки дозволяло з'ясувати дисбаланс між вимогами суспільства до вищої освіти та можливостями вищої школи надавати освіту відповідної якості. Особливо зростає така потреба у період реформ. Сьогодні ми маємо перші результати реформ, спрямованих на конвертованість освіти, тобто наближення її до європейських та світових стандартів. Отже, спробуємо проаналізувати їх позитивні та негативні сторони.

Автор намагається розглянути проблеми реформування вищої освіти на мезо- та мікрорівні, виявити суперечності, які дали би можливість виробити рекомендації до коригування способів втілення освітніх реформ в українських університетах. Особливо гостро деякі з цих суперечностей проявляються в технічних університетах на кафедрах з непрофільних дисциплін. Автор неодноразово брала участь у дослідженнях освітнього процесу в Національному авіаційному університеті, на яких і базуються викладені результати. В цьому, зокрема, й полягає зв'язок *авторського доробку із важливими науковими та практичними завданнями*.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років констатують наявність кризових явищ в освіті, а також невідповідність якості вітчизняної вищої освіти потребам сучасного суспільства. Найбільш помітний вплив на пошук шляхів вдосконалення функціонування

вищої освіти за останні роки справили публікації таких авторів: В. Андрущенко, В. Бобров, І. Калинюк, Ю. Ніколенко, К. Корсак, В. Кремень, С. Ніколаєнко, В. Сафонова, А. Павленко, М. Степко та ін.

Переважає більшість практичних рекомендацій авторів публікацій за цією проблематикою зводиться до необхідності вдосконалення законодавчої бази, посилення стимулювання наукових досліджень, підтримки випускників вишів з боку держави, тобто на макрорівні. Автор має на меті знайти причини недосконалості результатів реформування на рівні функціонування університетів та, відповідно, способи впливу на ситуацію з боку університетів, факультетів, кафедр, які є безпосередніми суб'єктами освітньої діяльності і так само зацікавлені у підвищенні якості освіти та престижності університету.

Сфера освіти чи сфера обслуговування? Елітарність чи масовість? У пострадянський період відбулася швидка експансія вищої освіти, завдяки чому її характер з елітного перетворився на масовий [1]. До того ж, освіта не набула вседоступності, вона поляризувалася: на одному полюсі перетворилася на елітну, на іншому – на очах перетворюється на продукт масового споживання. Підоснова цього процесу мала дві складові. З одного боку це була реалізація освітньої стратегії держави в особі Міністерства освіти й науки (на той момент). Мета – зробити вищу освіту надбанням якомога ширшого загалу молоді Української держави.

З іншого боку, таке розширення створювало максимально сприятливі умови або навіть робило необхідною комерціалізацію освіти в Україні. На тлі всезагальної ринковізації суспільно-економічних відносин надання освітніх послуг перетворилося на один із видів приватної бізнесової діяльності, який підпорядковується Міністерству освіти і науки України (та донедавна низці інших міністерств) – основному агенту здійснення державної освітньої політики.

Впровадження платної форми навчання, з одного боку, відкрило можливості вступу до вишу (в багатьох випадках поза конкурсом) усім бажаним (звісно, з достатнім рівнем доходів, що вже саме по собі ставить під сумнів питання доступності освіти для всіх бажаних), з іншого – послабило селекційну функцію освіти щодо чинника здібностей і талановитості абітурієнтів. Це призвело передусім до зміни якості студентського складу; по-друге, – до зміни ставлення студентів, особливо, “платників”, до освіти, процесу навчання, викладачів. На думку ініціаторів платного навчання, плата за освіту мусила б стимулювати сумлінне ставлення до навчання. Однак на практиці все виявилось значно складнішим і суперечливішим... Це ставлення наблизилося до розуміння освіти як сфери сервісу [3], яка повинна надавати освітні послуги, процес самоосвіти в контексті цього ставлення нівелювався і тому постав як необов'язковий. Основна мета освітнього процесу – отримання диплому як путівки до вдалої кар'єри, перебування у вузі часто сприймається як відтермінування від трудової діяльності, як місце, де можна знайти підходящого супутника життя. Знання і практичні навички з необхідністю набувають статусу другорядності. До того ж наявність вищої освіти дедалі більше стає однією з головних вимог роботодавців, при цьому зазначена в дипломі спеціалізація часто не є визначальним чинником при відборі кандидатів під час прийому на роботу. Відтак наявність вищої освіти перетворюється на атрибут особи, що

претендує на отримання престижної роботи. За даними різних досліджень за отриманим у вишій фахом працюють від 5 до 30% випускників різних вузів. А при виборі вузу та майбутнього фаху в першу чергу враховуються можливості вступу та оплати навчання, а не схильності, таланти та уподобання абітурієнта.

З іншого боку масовізація вищої освіти знецінює її в системі ціннісних орієнтацій українців, зводючи її значення і значимість до засобу досягнення вищого матеріально-економічного становища.

Творчі роботи студентів, захист дипломів. Така зміна мотивацій, особливо в контексті трансформацій ціннісних орієнтацій в суспільстві стосовно освіти й культури, вкрай негативно позначилась на якості навчання, проявилась у виникненні таких видів сервісу, як “підготовка рефератів, курсових, дипломів”, якими рясніють всі стовпи навколо вишів. Спрацював закон ринку “є попит – буде й пропозиція”. Цікаво, що державою не передбачено жодної правової відповідальності суб’єктів такого сервісу. Адже формально вони “надають інформаційні послуги”. І тільки під час захисту курсових чи дипломних робіт з’ясується, що студент цю роботу не тільки не писав, але і не читав.

У бігу за рейтингом, або краще більше та гірше. З огляду на вказані фактори не могло не відбутися змін і в роботі інших суб’єктів вищої освіти – викладачів. Зупинимось насамперед на системі рейтингових показників. Це явище вже виявило цілу низку своїх як позитивних так, і негативних наслідків. Поза сумнівом перехід до рейтингової системи надав стимул до інтенсифікації наукової, навчально-методичної діяльності викладачів. Та з іншого боку, ця система, по-перше, надто формалізувала вимоги до їхньої діяльності у певних кількісних показниках наукової, педагогічної, методичної, виховної та інших видах роботи і, як наслідок, у багатьох випадках почала працювати на саму себе – викладач починає орієнтуватись не на той вид діяльності, який потрібніший в навчальному процесі, а на той, який принесе йому більшу кількість балів. Ось, наприклад, публікація статті в масовій газеті чи часописові з великим тиражем здатна викликати широкий резонанс думок автора цієї статті. Але публікація в такого роду засобах масової інформації може оцінюватись дуже малою кількістю балів. Зате вихід статті в одному з фахових видань, яке, з огляду на те, що в ньому в основному представлені необхідні для захисту дисертацій аспірантські публікації, майже ніхто не читає, оцінюється значно вище. Неважко здогадатись, який варіант обере викладач... По-друге система нарахування балів зазвичай відображує інтереси профільних для даного ВНЗ дисциплін. Натомість викладачі непрофільних предметів – філософії, соціології, політології, культурології в технічному виші – часто опиняються в ролі Попелюшки: вони не мають балів за курсові та дипломні роботи, за патенти, за придбання нового устаткування і т. д.

Ці зміни в своїй основі мають два чинники:

1. Маркетизація та менеджеризація освітньої сфери призводять до зростання бюрократії у вишах: з’являються нові відділи, підструктури, які “виробляють” неймовірну кількість звітів, інструкцій, методичних вказівок та формальних вимог до діяльності викладачів, їхня мета – тотальний облік і контроль над навчальним процесом, – дарма, що їхня діяльність часто-густо дублює функції інших підструктур, наприклад, відділу кадрів. І це все на тлі скорочення ставок викладацького складу. Тобто відбувається нівелювання ролі основних суб’єктів освіти.

2. Оптимізація освітніх процесів здійснюється тими методами (і часто за тими показниками), що й оптимізація управління виробництва.

Звідси й такі атрибути виробничої сфери, як:

- план, тверда часова регламентація його виконання навіть в тих випадках, коли це зовсім не залежить від викладача (час публікації його статті чи монографії) громіздка звітність про це виконання.
- жорстка регламентованість наукової та педагогічної діяльності, несприйняття творчості, неформального підходу, недовіра до самостійної діяльності;
- прагнення до тотального контролю над навчальним, виховним та дослідницьким процесами;
- директивний характер стосунків між підлеглими та керівництвом в царині викладацької і наукової роботи за аналогією з промисловим виробництвом.

Враховуючи ці тенденції, автономізація вишів видається не такою вже й однозначною безпечною. Особливо, якщо керівництво вишу має свої виразні політичні симпатії й антипатії. На жаль, сьогодні внутрішнє життя ВНЗ – це не тільки віддзеркалення суспільно-політичного режиму в суспільстві, але й свої внутрішні закони або беззаконня.

Проблеми навантаження викладачів. Одним із критеріїв оцінки наукової діяльності є наукові публікації. Так, наприклад, за нормативами багатьох вишів впродовж навчального року викладач має видати не менше двох наукових публікацій (найчастіше – власним коштом), якість яких ніхто не перевіряє, рентабельність не має значення, та й взагалі потрібні вони лише йому самому – для галочки. Якщо ж для отримання практично значущої інформації викладачу потрібні додаткові ресурси – це теж його особисті проблеми. Тому і якість публікацій відповідає до можливостей автора.

Ще один аспект – планування навантаження, яке включає, окрім так званих “горлових” годин, консультації та індивідуальні заняття, які викладач повинен проводити по закінченні занять студентів за основним розкладом. Як правило, студенти такі заняття відвідують лише в кінці семестру з однією тільки метою – позбутися “хвостів” перед сесією. А перескладання заліків чи іспитів боржниками взагалі не передбачене навантаженням викладача, але він повинен погоджуватися приймати іспит (залік) стільки разів, скільки студент забажає, незалежно від рівня його готовності. Ці години не враховуються і не оплачуються. Отже, іноді перездачі перетворюються на іспит з витривалості викладача.

Методична робота, що входить у навантаження викладача, не має чіткої класифікації, її технічне оформлення часто збігається з функціями технічного персоналу на кафедрі.

Ще одне риторичне питання, з яким стикається викладач – відрахування студентів унаслідок неуспішності. Якщо судити з точки зору адміністрації вишу, керуючись притаманним їй технократичним підходом, то виходить, що, відрахувавши двох-трьох студентів-контрактників, виш втрачає більше коштів, ніж сплачує за роботу викладача з цими студентами. То, може, краще позбутися вимогливого викладача? І знову викладач складає іспит на витривалість.

Ще одна складова діяльності викладача – виховна. Вона передбачає, насамперед, кураторство. Різні виші ставляться до розуміння цієї місії по-різному. Іноді куратор –

помічник, наставник, той, до кого можна звернутися по допомогу, якщо така потреба виникає. Це один із тих, хто допомагає ближче ознайомитися з професією. А іноді – це прототип шкільного класного керівника, який щотижня проводить “виховні години” або сам відвідує кураторські збори, чергує в гуртожитку, і повинен до 23 години контролювати своїх, зазвичай, вже повнолітніх підопічних, аби ті не скоїли чогось протиправного. Це навантаження також прописано дуже умовно.

За нормою викладач має право один день на тиждень присвятити методичній роботі, витратити його на роботу в бібліотеці, підготовку підручників та методичних матеріалів тощо. Фактично – це єдиний день, коли викладач може займатися наукою. Звісно, якщо на нього не припадає засідання кафедри або кураторські збори. То постає запитання: коли викладачу займатися наукою? І – якою буде ця наука?

На факультетах відсутня практика регулярних дослідницьких семінарів відомих професорів, які складають основну форму презентації у найвідоміших університетах світу. Частина викладацького складу не займається наукою зовсім. Ті, хто займається наукою, не знає, як дати хід своїм розробкам, як комерціалізувати свій науковий результат.

Освіта чи освіченість? В контексті викладеного вище постає питання про невідповідність формального рівня освіти (як ознаки, що свідчить про здобуття вищої професійної освіти і набуття певного професійного статусу) рівню освіченості (сукупності знань, вмінь та професійних навичок). Без сумніву, цінність останньої завжди була й буде вищою за цінність диплому про вищу освіту. Отже, наявність диплому тільки “відкриває двері” в професійне життя випускників, та не гарантує відповідної професійної освіченості. Тобто, існує невідповідність рівня професійної кваліфікації потребам сучасної економіки та інших сфер суспільного життя, що потребують молодих фахівців. Для подолання цієї проблеми і впроваджуються реформи.

Про сутність та методи реформування. Реформи останніх років, спрямовані на підвищення якості вищої освіти, здебільшого, стосувалися не змісту чи форм освітнього процесу, а заохочення суб’єктів вищої освіти через формалізацію освітнього процесу. Введення кредитно-модульної системи, хоча і наблизило українську вищу освіту до Європейської лише за формою, та не дало бажаного результату. До того ж у кожному університеті вона має своє тлумачення. Ускладнилися способи оцінювання знань, але ця реформа ніяк не вплинула на зміст та якість освіти. Отже, мала місце надмірна формалізація замість внутрішніх сутнісних змін.

Сучасний освітній законопроект декларує автономність вишів. Та на ділі виявляється, що МОНМС залишає за собою право контролювати усі ключові види діяльності, а саме:

- примірний перелік видів навчальної, методичної, наукової та організаційної роботи для педагогічних і науково-педагогічних працівників;
- норми часу навчальної роботи;
- право затверджувати всі переліки спеціальностей, за якими здійснюється підготовка кадрів з вищою освітою у вищих навчальних закладах за освітньо-кваліфікаційними рівнями молодшого спеціаліста, бакалавра і магістра та освітньо-науковим рівнем доктора філософії, науковим рівнем доктора наук;
- порядок безоплатного користування бібліотечними, інформаційними ре-

сурсами, послугами навчальних, наукових, спортивних, культурно-освітніх підрозділів вищого навчального закладу.

Хоча законопроект передбачає дозволити вишам використовувати “власні надходження”, та цьому на заваді стоїть 51 стаття Бюджетного кодексу, яка забороняє державними ВНЗ і відкривати рахунки в комерційних банках, і самостійне використовувати “власні надходження” (наприклад, фінансувати наукову діяльність за рахунок коштів, зароблених з контрактного навчання). Отже, і автономія виходить тільки декларативна [2].

Викладене вище дозволяє зробити такі *висновки та сформулювати деякі практичні рекомендації*.

1. Освіта тим цінніша, чим більше вона дає унікальних знань, навичок, та можливостей. Виходячи з цього, університетам (в особах не тільки ректорів, а також і деканів, завідувачів кафедр та професорів) необхідно посилювати зв'язки із вітчизняним та міжнародним науковим співтовариством, з роботодавцями своїх випускників, розроблювати разом із ними нові наукові проекти, виходячи з сучасних потреб галузі. Роботодавці також повинні бути включені у цей процес на етапі ухвалення рішень про напрями реформ у системі освіти, а також на етапі безпосереднього впровадження цих реформ. Це не тільки зміцнить позиції університету, підвищить якість освіти, а також надасть можливості працевлаштування випускникам.

2. Залучення студентів до “живих” наукових досліджень, звісно, позитивно позначиться на якості їхньої підготовки. А також частково нівелює потребу у використанні псевдотворчих робіт. Проблема плагіату може вирішуватися (і деякі кафедри вже застосовують такі методики) за допомогою електронних програм пошуку плагіату.

3. Рейтингова система оцінювання також потребує певних коректив, спрямованих, насамперед, на посилення якісних складових роботи викладачів. Так, наприклад, замість кількості публікацій у наукових виданнях можна використовувати показник кількості посилань на даного автора чи на його публікації за певний період.

Викладачі повинні самі бути носіями науки в університеті, і бажано, аби їхнє навантаження та РСО передбачали також і участь у наукових проектах. А результати таких досліджень обговорювалися би, разом із студентами, на регулярних дослідницьких семінарах. Впровадження такої традиції під силу будь-якому університету.

4. Звісно, багато питань реформування повинні і можуть вирішуватися на інституційному рівні. Насамперед, це питання, пов'язані з наданням автономності університетам, проблеми фінансування освіти та науки. Але і самі університети можуть вплинути на хід реформ. Зокрема, вони можуть аналізувати результати реформування всередині вишу, коригувати методи їх впровадження з урахуванням своєї специфіки та позитивного досвіду інших університетів. Для цього необхідно налагодити зворотній зв'язок між керівництвом та виконавцями. Деякі університети мають власні клуби випускників. Зв'язок із ними також може викрити недоліки навчального процесу університету.

Безперечно, коло проблем, пов'язаних із впровадженням освітніх реформ у вишах, є значно ширшим, ніж окреслено в цій статті. Та отримані результати й практичні рекомендації можуть стати у нагоді керівникам університетів та їхніх підрозділів, а також бути використані для планування прикладних досліджень, що спрямовані на удосконалення роботи університету та проектування подальших реформ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Оксамитна С. М.* Міжгенераційна класова та освітня мобільність / Світлана Оксамитна. – К. : НаУКМА; Аграр Медіа Груп, 2011. – 287 с.
2. *Винницький М.* У Європу – через МОНМС, або суперечності законопроектів “Про вищу освіту” // “Дзеркало тижня. Україна” : статті / Михайло Винницький. – №1, 13 січня 2012. Режим доступу: http://dt.ua/EDUCATION/u_evropu_cherez_monms_abo_superechnosti_zakonoproektiv_pro_vischu_osvitu-95505.html
3. *Борисов А.* Університети в руїнах? Перед російськими вузами сейчас больше вызовов, чем готовых ответов на них // “Новый компаньон”: статьи / Андрей Борисов. 16 листопада 2010. Режим доступу: http://www.nk.perm.ru/articles.php?newspaper_id=874&article_id=22297&content_type=rubrics

PARADOXES OF MODERN UKRAINIAN HIGH SCHOOL

O. V. Oliinyk

*National University of Aviation,
Komarova square, 1, Kyiv, Ukraine, 03058,
ooliynik@mail.ru*

The article is dedicated to problems of high school, role determining, education value and education level in a modern Ukrainian society. It is analyzing an experience of last years reforming and a problems which participants of high education are colliding with.

Key words: high school, education, educational qualification, optimization of the education activity.

**ПАРАДОКСЫ СОВРЕМЕННОЙ УКРАИНСКОЙ
ВЫСШЕЙ ШКОЛЫ**

О. В. Олейник

*Национальный авиационный университет,
пр. Комарова, 1, г. Киев, Украина, 03058,
ooliynik@mail.ru*

Статья посвящена проблемам высшей школы, определению роли, ценности образования и образованности в современном украинском социуме. В ней анализируется опыт реформирования последних лет и проблемы, с которыми сталкиваются субъекты высшего образования.

Ключевые слова: высшая школа, образование, образованность, оптимизация образовательной деятельности.